

NILS IVAR AGØY

Et floket partnerskap

Fredsbevegelsen og arbeiderbevegelsen til 1940

«[V]i borgerlige fredsvenner og socialisterne gaar hver vore egne veie», skrev Tønnes Sandstøl, redaktøren av Norges Fredsforenings blad, i 1915. «Vi maa komme dithen, at enhver mere fremtrædende fagforeningsmand, avholdsmand, venstremand eller socialist [...] anser det som en selvfølge at støtte Norges Fredsforenings arbeide», skrev derimot hans etterfølger Carl Bonnevie i 1917.¹ Forholdet mellom fredsbevegelsen og arbeiderbevegelsen har vært omskiftelig helt siden vi fikk en organisert fredsbevegelse i Norge mot slutten av 1800-tallet, og grensene mellom dem har tidvis også vært uklare. I denne artikkelen skal vi se på dette forholdet i perioden fra 1890-tallet og fram til annen verdenskrig. At den ikke er ført lenger fram i tid, skyldes dels at arbeiderbevegelsens forhold til fredsbevegelsen omdefineres radikalt i og med at Det norske Arbeiderpartis (DNA) regjeringsdannelse i 1935, og partiets lange politiske dominans etter 1945. Regjeringsdannelsen i 1935 førte bl.a. den tidligere formannen i Norges Fredsforening, Halvdan Koht, inn i stillingen som utenriksminister, mens Fredrik Monsen, som hadde markert seg som en av partiets ivrigste antimilitarister,

overtok forsvarsdepartementet. Avgrensningen skyldes også at nye problemområder knyttet til krig og rustninger kom til syne under og etter krigen, slik at fredsarbeidet på flere måter skiftet karakter. Hovedvekten i denne artikkelen ikke lagt på arbeiderbevegelsens eget omfattende arbeid for fred og mot militærvesen, men på hvordan dette arbeidet ble vurdert av fredsbevegelsen, og hvilke konsekvenser det fikk for den. Selv om det naturligvis blir nødvendig å komme inn på arbeiderbevegelsens antimilitære engasjement, er det altså ikke dette som er utgangspunktet, og artikkelen tar heller ikke mål av seg til å redegjøre for det i dets fulle bredde.

Innledning

Både «fredsbevegelse» og «arbeiderbevegelse» er mangetydige begreper. Med «fredsbevegelsen» forstås i denne artikkelen de organisasjonene som hadde til målsetting å arbeide for mellomfolkelig fred, oppnådd uten bruk av våpen. Med «arbeiderbevegelsen» forstås de organisasjonene, både politiske og faglige, som med utgangspunkt i sosialismen arbeidet for å omforme det norske samfunn og bedre arbeiderklassens kår. De

to var svært ulike i størrelse. Alt ved inngangen av forrige århundre var arbeiderbevegelsen en massebevegelse med titusenvis av medlemmer, senere ble det hundretusenvis. Den organiserte fredsbevegelsen var alltid relativ liten. Medlemstallet vekslet, men steg aldri til mer enn høyst et par tusen medlemmer. For arbeiderbevegelsen var fredssaken ett spørsmål blant mange, for fredsbevegelsen var den hovedsaken.

Bevegelsene hadde likevel fellestrekk og, som vi snart skal se, flere sammenfallende interesser. I en samtid preget av sterk nasjonalisme var de begge internasjonalt orientert. Begge var videre heterogene, splittet på ulike vis. Fredsbevegelsen, både i Norge og internasjonalt, var opp gjennom sin historie delt mellom det vi med hundre år gamle uttrykk kan kalle «absolutte» og «relative» fredsforkjempere eller «fredsvenner», som de selv kalte seg. De relative fredsvennene mente at bevegelsens viktigste oppgave var å arbeide for at krig som middel til å avgjøre konflikter skulle avløses av internasjonal voldgift. Dette forutsatte en kraftig utvikling av internasjonal rett (folkerett), og oppbygning av voldgiftsdomstoler som alle land kunne ha tillit til. Begge deler måtte nødvendigvis ta tid. Tilhengerne av voldgiftstanken mente gjerne at målet måtte oppnås gradvis, ved at stadig flere typer konflikter ble sendt til voldgift, og ved at stadig flere land sluttet seg til et «rettsforbund» mellom statene. Mange av dem regnet med at avskaffelsen av alt militærvesen, som naturligvis var et mål i seg selv, ville måtte vente inntil denne prosessen var fullført. Man ville nemlig trenge et forsvar mot «røverstater». Den andre retningen bestod av folk som ut

fra sitt livssyn enten var pasifister, altså motstandere av enhver form for voldsbruk, også forsvarskrig, eller som tenderte mot pasifismen. De gikk inn for en umiddelbar avskaffelse av militærvesenet som moralsk/religiøst forkastelig.

Uenigheten mellom de to retningene kom til å prege den norske fredsbevegelsen gjennom hele det tidsrommet som skal undersøkes her. Det var umulig for pasifistene å forsone seg med voldgiftstilhengernes betingede synspunkter. De sistnevnte så dessuten pasifistenes krav om ubetinget avvæpning som naivt og farlig, gjerne også unasnjonalt. I noen perioder blusset uenigheten opp i opprivende og ødeleggende strid. I andre perioder klarte man å opprettholde en usikker våpenhvile, tuftet på motstand mot all militarisme, og enighet om at enhver krig var grusom og avskyelig, uansett formål. Den pasifistiske fløyen var den tallmessig svakeste, men fikk innflytelse gjennom det brennende engasjement og den store arbeidsvilje lederne la for dagen. På 1890-tallet hadde den religiøst funderte pasifismen dessuten en innflytelsesrik talsmann i Leo Tolstoj, den russiske forfatteren.

Den internasjonale arbeiderbevegelsen hadde på sin side tidlig engasjert seg i antimilitært arbeid. Karl Marx mente arbeiderne hadde grunn til å kjempe mot krigen p.g.a. militærvesenets klassekarakter, krigens ødeleggelser av verdier og fordi dens lidelser alltid rammet arbeiderklassen hardest. I annen halvdel av 1800-tallet oppstod i flere land allianser mellom freds- og arbeiderbevegelse. I Storbritannia, et foregangsland i fredsarbeidet, hadde for eksempel den senere fredsprisvinneren og arbeiderlederen William Randal Cremer

fra tidlig på 1870-tallet målbevisst arbeidet for å samle arbeiderne om fredssaken. Den 2. Internasjonale, stiftet i 1889, vedtok en rekke antimilitære resolusjoner. Den koplet krigen til kapitalismen og til stående hærer, og gikk inn for at armeene skulle avløses av folkevæpninger. Videre ønsket den at det, til kapitalismen og dermed krigen var avskaffet, skulle opprettes internasjonale voldgiftsdomstoler. Den var imidlertid ikke i seg selv pasifistisk, selv om noen personer og retninger innenfor den var det.

Den sosialdemokratiske hovedstrøm i den norske arbeiderbevegelsen tidlig i forrige århundre delte Den 2. Internasjonales synspunkter. Innen norsk arbeiderbevegelse var det fire typer av argumenter som i tiden fram mot første verdenskrig særlig ble brukt mot militærvesenet. Den første, som det nok var bredest oppslutning om, var at det var bortkastede penger at et lite og fattig land som Norge holdt seg med et militært forsvar overhodet. Landet hadde ikke råd til å betale for et så sterkt forsvaret at det virkelig kunne hindre en angriper i å erobre landet. De store summene som forsvaret likevel slukte, kunne ha vært brukt til langt bedre formål, for eksempel sosiale reformer. Det hørte også med i bildet at mange i arbeiderbevegelsen mente at verneplikten var en større belastning for småkårsfolk enn for folk fra høyere sosiale lag, i og med at de mindre enn andre hadde råd til det inntektstapet militærtjenesten innebar. For det andre ble militærvesenet sett som primært et «magtmiddel i de besiddende klassers hender til oprettholdelse av kapitalistsamfundet», altså et våpen som urettmessig ble brukt av overklassen til å holde arbeiderklassen

nede.² I forlengelsen av dette kom den tredje argumentasjonstypen: arbeiderne hadde ingen interesse av å forsvare landet mot et eventuelt angrep utenfra. Det ville være vanvidd å gå i krig for å forsvare overklassens eiendommer, og for arbeiderne spilte det ingen rolle om de kapitalistiske makthaverne var norske eller utenlandske. Dette standpunktet var imidlertid omdiskutert. For det fjerde mente mange at militærvesenet, «militarismen», i seg selv var «den største og sterkeste årsak til selve krigen og al dens ulykke». Militærvesenet frambragte krigen. Hadde man ikke arméer, kunne man heller ikke ha kriger. Dette synet var det mest omstridte i bevegelsen. Det spilte kanskje størst rolle omkring 1900, da det pasifistiske (og tolstojske) innslaget i arbeiderbevegelsen var sterkest.

Særlig i den første og fjerde argumenttypen var det mye som også ikke-sosialistiske fredsvenner kunne si seg enig i. Det fantes dermed et klart grunnlag for samarbeid mellom dem og arbeiderbevegelsen, og dette grunnlaget var der opp gjennom hele tiden fram til 1940. Det var imidlertid mange faktorer som påvirket samarbeidsviljen og -mulighetene. Blant de viktigste var naturligvis hvilke grupper og ideologier som til enhver tid dominerte i de to bevegelsene. Særlig var det vanskelig for borgerlige fredsvenner å samarbeide med dogmatiske marxister. Marxistene var ikke prinsipielt pasifister, og de så kampen mot krig og militærvesen bare som et situasjonsbetinget redskap i arbeidet for det egentlige målet, det sosialistiske samfunn.

Et annet forhold er at fredsbevegelsen alltid hadde et «borgerlig» preg.

Norges Fredsforening hadde i manges øyne et solid borgerlig preg. Men også fremtredende sosialister som (fra venstre) Carl Bonnevie, Adam Egede-Nissen og Halvdan Koht var alle i tur og orden sentrale medlemmer i foreningens styre.

Det store flertallet av styremedlemmene i Norges Fredsforening var personer som sosialt hørte hjemme i middel- eller overklassen, fra lærere og kirkesangere til biskoper, godseiere og statsråder. Foreningskulturen var likeledes «borgerlig», og utvilsomt en sperre for de jevne arbeidsfolk som meldte seg inn. Det ville imidlertid være misvisende å stemple bevegelsen som borgerlig i sitt vesen av denne grunn. Ikke bare var den offisielt upolitisk, men vi finner flere framtredende sosialister i ledelsen av den opp gjennom perioden. Folk som senere DNA-statsråd Halvdan Koht og stortingsrepresentantene Adam Egede-Nissen (Venstre, DNA og Norges kommunistiske parti) og Carl Bonnevie (DNA), var alle radikalisererte sønner av borgerskapet, men nettopp derfor i stand til å hevde seg blant styrets skipsredere og amtmenn. Videre hører det med i bildet at fredsbevegelsen hadde markerte innslag av sosial radikalisme,

av vilje til å ta drastiske virkemidler i bruk for å oppnå større sosial og økonomisk rettferdighet. Fredsbevegelsen var også ett av de meget få steder i det norske samfunn hvor folk som stemte med borgerlige partier åpent gikk inn for å bryte landets lover. Den pasifistiske fløyen sympatiserte nemlig med, og agiterte undertiden for, militærnekting, som fram til 1922 ikke under noen omstendighet var lovlig. Her er det klare paralleller til arbeiderbevegelsens manglende vilje til prinsipielt å se Stortingets lover som bindende. Fredsvennene risikerte også, i likhet med sosialistene, å bli anklaget for å være fedrelandsløse.

Vi skal i det følgende se nærmere på hvordan samspillet mellom de to bevegelsene rent faktisk forløp. For å lette oversikten er stoffet delt inn i tre faser. Den første tar for seg tiden fram til ca. 1905, da arbeiderbevegelsen for en stor del inntok samme slags standpunkter

som radikale venstrekreter, og før den fikk sitt definitive politiske gjennombrudd. Den andre fasen omhandler tiden fra ca. 1905 til 1917/18, da det var uklart om norsk arbeiderbevegelse ville gå i reformistisk eller radikal retning, og den tredje tiden etter at dette var blitt avklart og en radikal linje staket ut.

Fram mot unionsoppløsningen

Den organiserte fredsbevegelsen kom relativt sent i gang i Norge. Den norske Fredsforening ble dannet i 1885 etter initiativ fra en venstrepolitiker, Wollert Konow (SB), men den fikk et kort liv. Tidlig på 1890-tallet ble det gjort flere forsøk på å få dannet en ny, landsdekkende forening, men disse førte ikke fram i første omgang. Derimot lyktes det venstremenn på Stortinget å få dannet Stortingets Fredsforening i 1890 som norsk avdeling av Det interparlamentariske forbund for fred og voldgift, stiftet i London året i forveien. I første halvdel av 1890-årene ble det også opprettet flere livskraftige lokale fredsforeninger. På grunnlag av samarbeid mellom disse ble så Norges Fredsforening opprettet i 1895 med formål å arbeide for fred og brorskap mellom folkene, og for at internasjonale tvister skulle løses uten våpenbruk. Den ivret dessuten for at Norge og de andre nordiske landene skulle erklære seg permanent nøytrale. Norges Fredsforening ble stående som den sentrale norske fredsorganisasjonen gjennom hele vår periode.³

Fredsbevegelsen fikk sitt gjennomslag i en tid da den politiske høyresiden argumenterte sterkt for å ruste opp det norske forsvaret. Det var fortsatt ikke helt uvanlig å hevde at krig hadde posi-

tive sider, at den virket moralsk foredlende og oppdragende, ja, var et helt nødvendig ledd i folkenes utvikling. Fredsvennene tok avstand fra dette, men ganske mange av dem mente det var nødvendig og berettiget at Norge skaffet seg et så sterkt forsvar at landet om nødvendig kunne stå imot et militært angrep fra unionspartneren Sverige. Dette var også Venstres offisielle linje etter 1895, mens partiet tidligere hadde vært svært militærkritisk. I unionsstridens forsvarsbegeistrede sluttfase virket det svært provoserende på mange nordmenn at deler av fredsbevegelsen var antimilitær og endog gikk inn for militærnekting. Bjørnstjerne Bjørnson, en av fredsbevegelsens fedre, stemplet i 1896 pasifistene som naive «fredsfaar». Andre brukte atskillig sterkere uttrykk.

Koplingen mellom fredssak og arbeiderbevegelse kom tidlig til syne. Det var Kristiania Arbeidersamfund som i 1890 ba Bjørnstjerne Bjørnson og Wollert Konow om å engasjere seg for å gjenopprette Den norske Fredsforening. På denne tiden var Arbeidersamfunnet fremdeles dominert av Venstre, men det politiske samarbeidet mellom DNA og Venstre var nært, og samfunnet valgte representanter til DNAs årsmøter. Foreløpig skapte det dermed ikke større problemer at fredsbevegelsen vesentlig ble drevet fram av venstrefolk. Så sent som i 1893 oppfordret DNAs landsmøte arbeiderne til å melde seg inn i den venstrekontrollerte skytterlagsbevegelsen. Dette ville, mente møtet, være en god innledning til den «militarismens avsløning av en folkevæpning» som var blitt programfestet i 1891. I løpet av 1890-tallet ble imidlertid samarbeidet mel-

Bjørnstjerne Bjørnson viste et sterkt engasjement i fredssaken, og i desember talte han i Kristiania Arbeidersamfund for å gjenopprette Den norske Fredsforening.

lom DNA og Venstre erstattet av et stadig skarpere rivaliseringsforhold, og DNA fulgte ikke med da Venstre slo inn på opprustningslinja fra 1895. De økende politiske motsetningene innebar at det ikke uten videre var naturlig for norske sosialister å slutte seg til den venstredominerte Norges Fredsforening. Av de to fløyene i fredsforeningen var det de «absolutte» fredsvennene som sosialistene hadde mest til felles med. Vi vet da også at det var kontakt mellom Kristiania Fredsforening, en høyborg for de «absolutte», og Kristiania Arbeidersamfund, som i 1893 var erobret av DNA.⁴ Fredsforeningen i hovedstaden viste i det hele tatt stor interesse for arbeiderbevegelsen omkring 1900. Den var ledet av Nikolai Julius Sørensen, den steileste av førerne for pasifistene. I 1901 tiltrådte foreningen til og med et sosialistisk 1. mai-oppprop

«mod militarismen i alle dens former og alle dens anvendelser».⁵

Sammen med Sørensen i Norges Fredsforenings styre satt den unge akademiker Halvdan Koht. Han hadde vært med i foreningen helt siden starten. Koht var vokst opp i et radikalt venstremiljø, men regnet seg siden 1896 som sosialist, selv om han ikke meldte seg inn i DNA før i 1911. Hans udoktrinære sosialisme var forent med klippefast nasjonalisme. Han var brennende motstander av unionen med Sverige, og slett ikke villig til å bygge ned det norske forsvaret før unionen var oppløst. Tvert imot gjorde han militærtjeneste med iver. Da Sørensens pasifistiske linje seiret i Kristiania Fredsforening i 1896, trådte han ut av lokalforeningen.

I 1900 ble Koht valgt til formann i landsforeningen. Med imponerende glød gikk han løs på oppgavene å samle den splittede bevegelsen og gjøre fredssaken bedre kjent. Han startet et nytt og tidsmessig blad, *Freds-Tidende*, og inngikk avtale med *Dagbladet* om jevnlig fredsspalter. Ut fra sin tro på at «sosialisme er fredssak»⁶ ville han dessuten skape tettere forbindelse mellom de to. Dette siste falt imidlertid en del av de øvrige fredsvennene tungt for brystet. Særlig Tønnes Sandstøl, en av lederne for den pasifistiske fløyen og gjennom mange år sentral i Stavanger Fredsforening, tok overfor Koht «bestemt Afstand» fra tanken om «at Fredssagen maa vinde frem med Socialismen».⁷ Det gjaldt å holde saken fri for «Ismer», og unngå å støte bort folk som stemte borgerlig. Stavangerforeningen var preget av religiøst fundert pasifisme, og svært mange av lederne kom fra dissentermil-

jøer, særlig fra kvekerne.

Koht lot seg imidlertid ikke stanse. Den 11. verdensfredskongress i Monaco i 1902 hadde eksplisitt anbefalt samarbeid mellom fredsorganisasjonene og faglige, politiske, kooperative og sosialistiske arbeiderforeninger.⁸ Som oppfølging av dette foreslo Koht foran landsmøtet i Stavanger i 1902 at Norges Fredsforening skulle drøfte samarbeid med arbeiderforeningene. Koht oppfordret sterkt til slikt samarbeid fordi «det vil ha den største betydning for fredssagen, at folkenes økonomiske forhold blir organisert paa retfærdighedens grund, og [...] de forskjellige arbeiderforeninger [...] [er] et mægtigt middel til at gennemføre denne retfærdighed».⁹ Videre foreslo Koht at landsmøtet skulle kreve at tvister mellom arbeidsgivere og arbeidstakere måtte løses ved voldgift, ikke streik eller lockout.

Dette initiativet førte til en tillitskrise. Styret i Stavanger Fredsforening mente at de to arbeidssakene var «fjerntliggende fra Fredssagens egentlige Arbeide» og antok at de «for nærværende vilde virke meget skadeligt».¹⁰ Lokalforeningen nektet å stå som vertskap for landsmøtet såfremt sakene ikke ble sløffet. Den var ikke minst oppatt av sitt forhold til «Byens bedre bemidlede af Venstre og Høirefolk». De var bedt om pengebidrag, men ut fra dagsordenen måtte de tro «at det nærmest blev et socialistisk Møde, eller, at vi stiledede med Fredssagen ind i Socialismen».¹¹ Etter mye om og men ble landsmøtet likevel holdt i Stavanger, og vedtok enstemmig Kohts oppfordring om at alle fredsvenner så sterkt som mulig måtte støtte kravet om voldgift i ar-

beidstvister. En oppfordring til samarbeid med norske arbeiderforeninger ble også enstemmig vedtatt, om enn i en mer avdempet form enn formannen hadde foreslått. I en tredje sak led Koht nederlag. Landsmøtet ville ikke erklære at foreningen ikke hadde til mål å hindre fedrelandets forsvar. Dermed trådte Koht ut av foreningen, og de absolutte fredsvennene med Sørensen og Sandstøl i spissen tok over. Av disse var Sandstøl, som vi nettopp har sett, ikke lysten på å kople sammen fredsarbeid og sosialisme, mens Sørensen så arbeiderne som naturlige allierte. Sørensen håpet i referatet på «et virksommere arbeide udad ved en livligere forbindelse mellem fredssagen [...] og arbeidersagen.»¹²

Trolig som direkte følge av landsmøtevedtaket ble Stavanger Fredsforening utsatt for en regulær «arbeiderinvasjon». Tønnes Sandstøls bror, steinarbeideren Tobias, mente i motsetning til broren at fredssaken skulle vinne fram gjennom sosialismen. På initiativ fra ham meldte omkring tretti menn og kvinner fra arbeiderbefolkningen i Stavanger seg inn i september 1902.¹³

Den nye ledelsen i Norges Fredsforening ble forståelig nok betraktet med stor mistenksomhet fra forsvarsvennlig hold. *Underofficersbladet* fryktet tidsty-pisk at de som «overspændte, letsindige» representanter for en «ensidig og blind forsvarsnihilisme» ville gjøre nettopp det Koht hadde forsøkt, nemlig åpne for samarbeid med forsvarsnihilister også i andre samfunnslag, m.a.o. sosialistene.¹⁴ Sørensen forsøkte også i sin formannsperiode (1902-05) å følge opp prinsippvedtaket om å søke samarbeid med arbeiderbevegelsen. Landsmøtet i

1903 vedtok mot én stemme å konkretisere saken enda mer, å «samarbeide paa fredens grund med arbeiderpartiet til krigens og krigsvæsenets afskaffelse, og alle tvistemaals afgjørelse ved voldgift.»¹⁵ Nobeldagen 10. desember 1903 ble feiret med «en stor fest af fredsvenner og socialister» i Kristiania, med festtale av DNAs Alfred Eriksen. Eriksen talte for avskaffelse av alt militærvesen og «henrev forsamlingen med en glødende veltalenhed». Møtet ble avsluttet med at man sang 'socialisternes marsch' og Sørensen bedømte det som svært vellykket.¹⁶ Noe formelt samarbeid med organisasjoner innen arbei-

derbevegelsen kom imidlertid ikke i stand, så vidt vi vet.

Like etter 1900 kom det ny fart i det sosialistiske antimilitære arbeidet, både nasjonalt og internasjonalt. I Norge var de betydelige opprustningskostnadene en viktig faktor til å mobilisere mot militæret. I 1905 skjedde det for første gang at en norsk militærneker, Karl Nummedal, begrunnet sin handling bl.a. med at han var sosialdemokrat (han regnet seg også som fredsvenn). Han fikk etter hvert følge av mange flere sosialistiske neker.¹⁷ Norges sosialdemokratiske Ungdomsforbund ble dannet 1903, og tok opp antimilitarismen

Militærnekteren og ungsosialisten Einar Li hadde en høyborgelig bakgrunn. I et intervju med tidsskiftet Brand redegjør han for sitt standpunkt på denne måten: «Fra et psykologisk-lægevidenskabelig og naturhistorisk synspunkt er det ganske naturlig at naar familien i saa mange slektled har forsynt landet med soldater, saa maatte engang blodet reagere». Han står her i forgrunnen med flosshatt og paraply. Bildet er tatt 1. mai 1906 i Gulsvik i Flå, hvor han var dagens hovedtaler.

men som merkesak fra første stund. I *Ung-Socialisten* og senere i *Klassekampen* drev forbundet en voldsom antimilitær propaganda hvor det i perioder også ble oppfordret til militærnekting, altså til lovbrudd. Moderpartiet DNA, aksepterte ikke dette. Imidlertid la DNA selv om kursen i radikal retning i 1906, året etter at unionen med Sverige var blitt fredelig oppløst. Støtten til folkevæpningen ble tatt bort, og partiets militærpost kom til å lyde «Militarismens afskaffelse». Også i internasjonal sammenheng var dette et ytterst radikalt standpunkt.

Reaksjonene på dette i fredsbevegelsen var delte, som rimelig kan være. De mest konsekvente pasifistene var begeistret. Da militærnekteren Einar Li, en framtrædende sosialdemokrat med høyborgerlig bakgrunn, ble fengslet i 1906 og 1907, fikk han varm støtte fra Sørensen. Fengslingen gav støtet til omfattende protestaksjoner fra arbeiderbevegelsens side. De relative fredsvennene ble derimot skremt av forsvarsnihilismen og oppfordringene til lovbrudd. Her har det utvilsomt også spilt en rolle at arbeiderbevegelsen etter forrige århundreskifte var inne i en langvarig vekstperiode og fortonte seg som en stadig farligere politisk motstander for de borgerlige partiene.

Fra 1905 til DNAs radikalisering

Tiden fra 1905 og til den nye retningsseier i DNA våren 1918 er den mest interessante ut fra vårt tema og vår periode. Det var i dette tidsrommet arbeider-

bevegelsens store gjennombrudd kom, og det foregikk både i og utenfor bevegelsen en kontinuerlig debatt om forholdet mellom den, fredssaken og militærvesenet. Ikke minst handlet debatten om arbeidernes muligheter og midler til å forhindre krig. De mest aktuelle midlene ble regnet å være militærstreik (kollektiv militærnektelse) og generalstreik. Begge skulle hindre borgerlige makthavere i å erklære angrepskrig. Eventuelt skulle streikene forhindre at det ble erklært krig før ens eget land hadde tilbudt voldgift, en tanke fra den franske sosialistlederen Jean Jaurès. Skuffelsen da tyske og franske sosialister ikke forsøkte å hindre utbruddet av første verdenskrig med slike midler var enorm, men den tok ikke helt knekken på tankegangen. Krigsutbruddet førte til et oppsving både for forsvars- og for fredsbevegelsen. Foran valget i 1915 programfestet DNA til alle «forsvarsvenners» bestyrtelse at Norge skulle gå til ensidig avvæpning så snart partiet fikk flertall i stortinget, uten å ta noe hensyn til den internasjonale situasjon.

Arbeiderbevegelsens frammarsj, og dens optimistiske strategi for å hindre krigsutbrudd, gjorde inntrykk på de borgerlige fredsvennene. Georg Fasting, en av veteranene i Norges Fredsforening, skrev i 1913 om

den løynlege magt som i røyndi raader for framtidi, som riv, men ogso byggjer. Og me ser fyre oss eit menneskjhav med ein og same tanken, ein og same viljen, ein og same bunaden, frukt av vokster i lange tider, og naar stundi er komi, lyder ordet: «ned med vaapni! gaa til doms, er de usamde!» Det er arbeidarane eller socialdemokratiet - me gjer for det fyrste ikkje skil paa desse namn - som talar dette ordet, og det maa alle lyda.¹⁸

Presten G. O. Kløvstad mente likeledes i 1914 at fredssaken måtte sette sitt største håp til sosialistene: «er der nogen der i vore tider kan oparbejde en verdensopinion for freden, saa er det socialisterne,» skrev han. «Man maa faa en international overenskomst, hvorefter alle landes socialister enes om ikke at ville dra i krig mot et andet land, det være sig til forsvars- eller angrepskrig.»¹⁹

Andre var ikke like imponert. Litteraturprofessor Christen Collin, som i offentligheten ble tillagt en sosialistisk livsoppfatning, mente at DNAs program av 1912 var helt i utakt med sosialdemokratiet internasjonalt, og derfor ville skade partiet:

Efter mit skøn har vort nuværende socialdemokratiske partis ledere meldt sig ut av fredsvennernes række, naar de bekjæmper enhver form for militærvæsen og betegner enhver styrkelse av landsforsvaret som «militarisme». [...] Det er min overbevisning, at arbeidsførererne [sic] alene vil opnaa at forsinke de norske arbeideres fremrykning og hindre deres endrægtige samling, hvis de fastholder sin forsvarsnihilisme.²⁰

Det må her tilføyes at ikke alle kommentatorer trodde at DNAs forsvarsnihilisme var alvorlig ment.²¹ Til og med en av partiets egne, Carl Bonnevie (stortingsrepresentant 1912-15) hevdet at man for å kunne vurdere militærpositen riktig, måtte «regne med det eiddommelige syn mange, særlig inden industriarbeiderklassen, har paa et politisk valgprogram». Det var ment mer som et krav i en faglig konflikt enn som et tilsagn om hva partiet faktisk mente å kunne gjennomføre. For å oppnå noe måtte man kreve mye.²²

På den annen side var de borgerlige

Litteraturprofessoren Christen Collin var skeptisk til DNAs såkalte «forsvarsnihilistiske» linje i 1912, og var tilhenger av en mer pragmatisk forsvarspolitik.

fredsvennene enige om at sosialistene hadde ført sin internasjonalisme for langt når de kastet vrak på fedrelandsfølelsen. En annen uhyre viktig innvending var at sosialistenes freds vilje ikke var omfattende nok og konsekvent nok. De ville nok gripe inn mot krig mellom landene, og der krevde de voldgift, men når det gjaldt deres egen kamp mot arbeidsgiverne forkastet de nettopp voldgift. Det viste seg i Landsorganisasjonens og DNAs aksjoner og generalstreiktrusler mot lovforslagene om tvungen voldgift på 1910-tallet. Mot kapitalistene forbeholdt altså arbeiderne seg retten til maktbruk, til fredsvennernes store skuffelse.²³ Som vi har sett, fattet Norges Fredsforening i 1902 et prinsippvedtak om tvungen voldgift i arbeidskonflikter. Tanken om at alle typer konflikter, fra individnivå til statsnivå, kunne og burde løses uten makt-

bruk, gjennomsyret bevegelsen.

Fra arbeiderbevegelsens side var det lett å oppfatte dette rent negativt. Fredsbevegelsen forstod ikke at arbeiderne ikke kunne gi slipp på streikeretten. Men det ville være urettferdig å ikke samtidig fokusere på hva fredsbevegelsen positivt ønsket. Den var ikke passivt samfunnsbevarende, men ville sikre den sosiale fred ved å *etablere et mer rettferdig samfunn*. For å oppnå dette, var det enighet om at arbeiderklassens kår måtte heves, og at dette neppe kunne skje uten at andre grupper måtte gå betraktelig ned i levestandard. Erkjennelsen av at dette var nødvendig, og viljen til å gjøre det, var et vesentlig trekk i fredsvennenes budskap.²⁴ De av dem som ikke var pasifister, mente dessuten at når arbeidernes kår ble bedre, ville også fedrelandskjærligheten og viljen til forsvar vokse seg sterkere blant dem.

Blant folk flest ble fredsbevegelsen ofte assosiert med sosialisme. Dette skyldtes trolig at dens foredragsholdere ofte understreket «den nøye forbindelse mellom fredssagen og de sosiale reformplaners løsning»,²⁵ men også at enhver kritikk av forsvaret lett ble oppfattet som mangel på fedrelandssinn, noe som i neste rekke ble koplet til sosialismen. Assosiasjonen ble trolig styrket ved at de omreisende talerne som Norges Fredsforening noen år sendte ut, gjerne samarbeidet med arbeider-akademiene som var opprettet i by og bygd for å bedre arbeiderklassens opplysning.

Innad i Norges Fredsforening ble Tønnes Sandstøl stående som talsmann for en generell skepsis overfor sosialistene. Sandstøl var redaktør for foreningens blad, *Fredsbanneret*, fra 1907 til

1917, og formann 1911-12. Han hadde i utgangspunktet hilst DNAs programendring i 1906 velkommen, og mente selv å ha bidratt til den, men ble skuffet over at partiet oppfattet «militarismens avskaffelse» som en *følge* av at sosialistene erobret samfunnsmakten. For dem som i likhet med Sandstøl trodde at militarismen kunne avskaffes ved opprettelsen av et internasjonalt «rettsforbund», uten sosialisme, var dermed ikke DNA noen pålitelig støttespiller. Sandstøl var dessuten motstander av at Norge skulle gå til avvæpning alene, før internasjonale voldgiftsavtaler var på plass. Og slike avtaler kunne ikke oppnås ved at fredsvennene henvendte seg bare til én klasse. Derfor:

for os virkelige fredsvenner at gaa op i den socialistiske agitation det er kort og ligefrem et forræderi mod den virkelige fredssag. Det er paa grund av et haabløst fredsprogram at sluge hele den socialistiske raaskab med klassehad og bitterhed og da selvfølgelig opfører med at være det sandhedens salt vi efter fredssagens guddommelige plan og hellige principer er forpligtet til at være.²⁶

At både Sandstøl selv og Norges Fredsforening stadig ble utsatt for beske angrep i den lokale DNA-avisen i Stavanger, *1ste Mai*, gjorde selvsagt ikke forholdet bedre. *1ste Mai* framholdt at de borgerlige fredsvennenes arbeid var bortkastet fordi det bygde på en ufullstendig forståelse av krigens og militærvesenets klassekarakter.

Sandstøls kritiske syn på sosialismen var uten tvil det framherskende i Norges Fredsforening, men det var aldri det eneste. Etter at Sørensen var forsvunnet fra ledelsen i 1905, fant Koht veien tilbake. Han representerte foreningen på flere internasjonale møter omkring

1910 og var også formann igjen en kort periode i 1910-1911. På landsmøtet i 1912 tok han til orde for at foreningen skulle støtte DNA i partiets protest «mod de store flaadebevlgninger», og kritiserte Sandstøl for hans stadige angrep på sosialistene i *Fredsbanneret*. Disse virket splittende, mens «fredssagen burde just samle til enighed alle fredsvenner, af hvilken politisk anskuelse man forøvrigt er.»²⁷ Koht ble likevel stående alene med denne kritikken; flertallet på landsmøtet støttet Sandstøl i at det var sosialistene som hadde startet striden.

Ved siden av Koht gjorde Adam Egede-Nissen seg sterkt gjeldende i foreningen fra 1910 og til 1917. Han hadde i likhet med Koht startet som venstreman, men gikk senere over til DNA, og enda senere til kommunistene. Alt i 1901 holdt han foredrag i Kristiania Fredsforening om arbeiderbevegelsens forhold til fredssaken. Han satt i styret for Norges Fredsforening fra 1910-1918, var formann for Stavanger Fredsforening fra 1913-15 og representerte den norske fredsbevegelsen i utlandet en rekke ganger. Han var ikke pasifist, og han fryktet at overklassens motstand ville gjøre voldsbruk nødvendig når sosialismen skulle gjennomføre. Derimot hadde han fram til 1914 en klokkertro på at arbeidernes internasjonale solidaritet ville hindre nye kriger, og på at en sosialistisk militærstreik mot krig ville få stor tilslutning fra borgerlig hold. Fredssaken var etter hans mening av altoverskyggende betydning også for arbeiderne, og han var skuffet over at DNA i årene før 1914 ikke prioriterte den høyere.²⁸

Forholdet mellom Sandstøl og Ege-

de-Nissen vekslet fra sak til sak. Egede-Nissen forsvarte borgernes rett til «at rette bajonetten mod myndighederne» i forbindelse med soldatopptøyer på Steinkjersannan i 1911. Dette førte til at Sandstøl rykket ut på vegne av «Vi borgerlige fredsvenner» og framholdt at en slik holdning nettopp ville virke til å bevare «militarismen og en sterk samfundsmagt».²⁹ I andre saker kunne de to samarbeide. Egede-Nissen var kjent for å være et følelsesmenneske, og hans uvenner kalte ham opportunist. Borgerlige meningsmotstandere fryktet ham for hans store kunnskaper om militære forhold og hans etsende vidd. I arbeiderbevegelsen var han kjent som en av de mest effektive antimilitære agitatorene man hadde. Stort sett synes han likevel å ha klart å ikke provosere når han opptrådte innad i fredsbevegelsen. Etter 1917 var han imidlertid ikke aktiv her, noe som trolig har sammenheng med hans uforbeholdne og livsvarige støtte til bolsjevikstyret i Russland/Sovjetunionen, som kom til å føre en militærpolitikk mange fredsvenner ikke kunne like. Det siste vi hører om Egede-Nissen som representant for Norges Fredsforening er at han på den 10. nordiske fredskongress i desember 1917 foreslo å sende støttetelegram til den nye og fredssøkende bolsjevikregjeringen i Russland, et forslag kongressen imidlertid ikke sluttet seg til.

Fram mot 2. verdenskrig

Begivenhetene i 1917-18 virket avklarende på mange måter. Under inntrykk av revolusjonene i Russland og av den finske borgerkrig begynte innflytelsesrike deler av DNAs ungdomsforbund,

med *Klassekampen*-redaktør Eugène Olaussen i spissen, fra 1917 å agiterte stadig sterkere for at arbeiderklassen måtte bevæpne seg og at arbeiderne måtte gå inn i hæren for å overta den. Dette var et klart brudd med den pasifistisk fargete antimilitarisme arbeiderbevegelsen tidligere hadde stått for, og mange i bevegelsen så det som et svik. Bevæpningsstandpunktet ble imidlertid stadfestet da DNA sluttet seg til Komintern i 1919. Fra da av var pasifismen bare en understrøm i DNA, mens den fremdeles levde videre i Norges sosialdemokratiske Arbeiderparti og i syndikalistiske kretser til venstre for DNA.³⁰

Men det skjedde en radikaliserings også i fredsbevegelsen. Skyttergravskrigene med sine ufattelige lidelser, bruken av giftgass, tanks og hungerblokade, uthulingen av nøytralitetsbegrepet og av skillet mellom sivilt og militært, militariseringen av det sivile liv, alt gjorde det mer påtrengende enn noensinne å arbeide for at nye kriger ikke skulle kunne bryte ut. I dette arbeidet måtte alle gode krefter utnyttes.

I tråd med dette skjedde det i 1917 en omlegging av virksomheten i Norges Fredsforening. Foreningen fikk for første gang en fast sekretær, den tidligere nevnte Carl Bonnevie. Bonnevie var jurist og hadde vært stortingsrepresentant for DNA i 1912-15. Det var ham som i 1909 først hadde foreslått for DNA å programfeste militærstreik mot krigsuttbrudd. På Stortinget hadde han forsøkt å få åpnet Stortingets fredsforening for sosialister, men uten hell. I 1915 hadde han frasagt seg gjenvalg fordi han ikke kunne gå med på at Norge ensidig skulle avvæpne. Pasifist var han aldri, og han ble som andre DNA-representanter

kraftig kritisert av partifeller for å ha vært med å stemme for bevilgninger til nøytralitetsvern under verdenskrigen. Som fredsforeningens sekretær og redaktør av dens nye tidsskrift *Folkefred* la han vekt på at fredsarbeidet fra nå av måtte omfatte folk fra alle partier, og at målet måtte være et internasjonalt rettsforbund. Overfor arbeiderbevegelsen framholdt han at fredsbevegelsen kunne gi forbundsfeller i arbeidernes politiske og sosiale kamp, og at dens program «i sterkere grad end det norske sosialdemokratiske avvæpningsprogram er rettet mod det positive, at skabe en international retsorden.»³¹ Bonnebies samlingsappell ble først møtt med velvilje. For eksempel ble de ca. 500 medlemmene i Prestenes Fredsforening abonnenter på *Folkefred*. Også arbeiderbevegelsen stilte seg positiv. DNAs landsstyre erklærte våren 1918 at det gav «sin tilslutning til princippet om opprettelse av et nationernes fredsforbund, baseret paa avvæpning og international retsordning med obligatorisk voldgift i alle stridsspørsaal mellem staterne.»³² Velviljen ble imidlertid merkbart mindre etter den nye retningsseier i DNA senere på året. Fra den «frylende» ungdomsbevegelsen, som fredsbevegelsen også kurtiserte, ble dessuten Norges Fredsforening kritisert for å benytte en sosialist som sekretær. Men fredsbevegelsen seilte for en tid i medvind, og fikk til og med bevilget statsstøtte for første gang.

Bonnevie måtte fratre som sekretær og redaktør p.g.a. andre forpliktelser høsten 1919, men han forble aktiv i foreningen, og oppgav aldri sin tro på bred samling.

Tidlig på 20-tallet var Norges Freds-

forening sterkt svekket. Stortinget trakk statsstøtten tilbake p.g.a. pengenød. Mange tilhengere mente at arbeidet var blitt overflødig i og med at politikkerne hadde «tatt saken» ved å nedsette Forsvarskommisjonen av 1920 og ved å melde Norge inn i Folkeforbundet. DNA var inne i sin mest radikale fase, opptatt av indre strider og lite stemt for samarbeid med «borgerlige» organisasjoner. Derimot kunne fredsbevegelsen av og til samarbeide med sosialdemokratene og med moderate i fagbevegelsen.

Den nye sentrale skikkelsen i norsk fredsbevegelse i mellomkrigstida ble skolemannen, pasifisten og, fra 1935, kvekeren Ole Fredrik Olden fra Stavanger. I 1922 startet han sammen med et par likesinnede bladet *Verden Venter*, som fra 1923 også fungerte som organ for Norges Fredsforening. Olden og *Verden Venter* var sterkt opptatt av «samfundsretfærdighet», som en forutsetning for sosial fred. Han ønsket prinsipielt å stille seg åpen for andres syn, og å leve seg inn i meningsmotstanderes oppfatninger. Sosialist var han ikke, men heller ikke ville han være med på å fordømme selv de revolusjonære arbeiderne, et standpunkt han høstet atskillig motbør for.³³ Hans holdning til den DNA-tilsluttede Venstre kommunistisk Ungdomsfylkings militærstreikparole i 1923-24 er illustrerende. Det var

åpent erkjent at denne aksjon ikke er tenkt i fredens tjeneste, men i klassekampens.[...] Derfor kan det være fristende for oss å motarbeide kommunistene også i deres antimilitarisme. Men det kan jeg ikke få til. Militærvesenet er et maktsystem som eksisterer, og vi kan ikke motarbeide dem som vil fjerne det, fordi om disse selv truer med å opprette et voldsrike etterpå. Vi får

motarbeide dette når det kommer og vise at vi uredt står imot også den form.³⁴

For en pasifist som Olden var militærnekting et personlig samvittighetssspørsmål. Kommunistenes bruk av *masseaksjon* var fremmed for ham, men han prøvde å forstå også den. Massefølelsen var for ham trolig et resultat av «maskinenes og aksjeselskapenes tidsalder», og av at arbeiderne gjennom mannsalder var blitt fortalt at de var en masse.

Olden avviste i 1931 at fredsvennene var

«borgerlige» i den forstand at vi ikke ser frem til nogen endring i samfundets økonomiske bygning [...] Det er utvilsomt en del innen fredsarbeidernes leir som er helt bundet av et borgerlig økonomisk syn - og vi spør i Norges Fredsforening [sic] ikke efter politiske vaksinasjonsattester. Men så langt jeg kjenner de aktive fredsarbeidere - og de mer passive medlemmer også (og jeg skulde i stillings medfør kjenne nokså mange) - så fins der blandt disse et langt mer frigjort syn på økonomiske grunnspørsmål enn i noen annen enkelt gruppe her tillands. En ombygging av samfundets økonomiske forhold står ikke for noen fredsarbeidere som noen meningsløshet, enn si ulykke.³⁵

Denne åpne holdningen innebar likevel ikke at Olden ønsket å følge Bonnevie linje m.h.t. hvor bredt Norges Fredsforening skulle favne. Olden ønsket en forening av engasjerte, personlige krigsmotstandere og ikkevoldsforkjempere, og gikk mot kollektivt medlemsskap. Bonnevie ville organisere «hele fredsmakten, alle som vil hel rettsordning og hel avrustning, alle som vil hindre krigsoverfall», selv om de godtok forsvarskrig. Han ville gjerne ha med «arbeiderorganisasjoner, kirkelige organisasjoner, avholds- og ungdomsorgani-

sasjoner, som evner og vil det samme som vi.»³⁶ I praksis var det Bonnevis inkluderende linje som ble fulgt helt fram til slutten av 1930-tallet, selv om foreningen strevde med å bli akseptert av politiske partier både på venstre- og høyresiden. «*Arbeiderpartiet* vil ikke vite av oss, fordi vi ikke står på «klassekampens» grunn», klaget Olden i 1931. «Høire beskylder oss dessuten for å gå arbeiderpartiets erender, fordi vi er for avrustning, og det har jo også arbeiderpartiet på sitt program. Det er åpenbart ikke falt dem inn at det også kan ses slik at det er arbeiderpartiet som på dette område går fredsarbeidernes erender.»³⁷

Det er kanskje ikke så rart at høyrefolk hadde sine mistanker. *Verden Venter* hadde på 1920-tallet trådt støttende til da den unge sosialistiske studenten Halvard Lange organiserte Norges pasifistiske militærnektorforbund. Utover 1930-årene ser vi gang på gang at Norges Fredsforening og DNA hadde sammenfallende standpunkter i kontroversielle saker. Da general Carl H. Gulbranson, høyremann og medlem av Fedrelandslaget, under valgkampen i 1930 satte fram oppsiktsvekkende (men, som det viste seg, dårlig underbygde) påstander om at norske «kommunister og socialister» hadde opprettet hemmelige og tungt væpnede «kampgrupper», gikk *Verden Venter* ut med kraftig kritikk av ham. Foreningen var også tidlig ute med utvetydig fordømmelse av fascisme, nazisme og antisemittisme. Det vakte nok også forargelse i borgerlige kretser at *Verden Venter* både førte opp Fredrik Monsens antimilitaristiske skrift *Sannheten om militærvesenet* på sin liste over anbefalt lit-

teratur, og dessuten tok imot annonser for antikrigslitteratur fra Fram forlag (Mot Dag). Under Etiopiakonflikten i 1935 var arbeiderbevegelsen og fredsbevegelsen to av de gruppene som klarer seg best til orde for sanksjoner mot angriperlandet Italia.

DNA kursendring i reformistisk retning fra tidlig på 1930-tallet gav et bedre forhold til de borgerlige partiene, men fjernet partiet fra fredsbevegelsen. Etter at Nygaardsvold-regjeringen tiltrådte i 1935 begynte som kjent en smertefull og langtrukken omvurdering av militærspørsmålet i DNA. Avvæpningsposten falt ut av partiprogrammet alt i 1936, man satset på «demokratisering av forsvaret», og fra 1939 gikk partiet inn for en aktiv opprustningslinje. Fredsbevegelsen forsøkte med møter, skrifter og direkte henvendelser til storting og regjering å hindre omslaget, og hadde en sympatisør i utenriksminister Koht, men fikk altså ikke gjennomslag.

Akkurat som i tiden før 1905 virket opprustningen polariserende innad i fredsbevegelsen. Slik de absolutte fredsvennene en mannsalder tidligere hadde anklaget Venstre for å svikte sine fredsidealer, ble nå DNA angrepet. Og slik det var skjedd i 1902, slo Norges Fredsforening igjen inn på en radikal-pasifistisk linje i 1938. Landsmøtet forkastet enstemmig et resolusjonsforslag om at Norge måtte ha maktmidler til å føre en nøytralitetspolitikk under en mulig europeisk krig og erklærte at foreningen var «for avrustning og [...] avgjort motstander av krig og krigsforberedelser av enhver art», d.v.s. også forberedelser til forsvarskrig. DNA mer militærvennlige politikk hadde ellers virket polariserende i arbeiderbevegelsen også, på en

Berlin diskuterer krigen i Etiopia. «Oss ariere kan det rasemessig sett ikke interessere at de svarte slåss innbyrdes». Tegning av Ragnvald Blix fra 1935.

slik måte at DNA mistet en av sine best kjente antimilitarister på 1930-tallet, tidligere marinekaptein Olaf Kullmann. Sammen med noen meningsfeller, deriblant Christopher Vibe med bakgrunn i Stavanger fredsforening, stiftet han i 1937 Folkereisning mot krig (FMK). FMK var en forening av absolutte militærnekttere, og gav dermed norsk fredsbevegelse et nytt tilskudd. Enda et tilskudd kom i 1938, da det radikale Norske Presters Pasifistlag ble dannet. Ved inngangen til annen verdenskrig framstod imidlertid fredsbevegelsen som en gruppe virkelighetsfjerne idealister, uten større påvirkningskraft.

Perspektiv

Den tidlige fredsbevegelsen, før første verdenskrig, hadde opplevelsen av å seile i medvind, tross mange tilbakeslag. Det var mulig å tro at krig snart ville være avlegs, noe siviliserte land med vemmelse vendte seg bort fra, som tortur eller hekseprosesser. Stadig flere internasjonale tvister ble sendt til voldgift, folkerettens område ble stadig utvidet, og ikke minst mente man å ha en mektig alliert i den voksende arbeiderbevegelsen. Det spilte ikke egentlig så stor rolle om alliansen var formell eller uformell.

Utbruddet av første verdenskrig gav

denne framskrittstroen en alvorlig knekk. Krigens endelige avskaffelse ble ikke lenger sett som et mål oppnåelig på kort sikt, men som resultat av et svært vanskelig og langvarig arbeid.

Det internasjonale sosialdemokratiets manglende evne til å stanse krigen virket i samme retning, og førte samtidig til framgang for de ideologiske retningene innen arbeiderbevegelsen som mente at arbeidernes bevæpning var et nødvendig skritt på veien til et sosialistisk samfunn. Disse retningene kunne senere hente legitimitet og argumenter fra den russiske revolusjon. At tilhengerne av Komintern fikk overtaket i DNA i 1918, virket hemmende på samarbeidet mellom norsk fredsbevegelse og hovedstrømmen i arbeiderbevegelsen til etter 1930. Det er grunn til å peke på at forbeholdene var sterkest fra arbeiderbevegelsens side. I tillegg til de ideologiske motsetningene kom de kulturelle. Øyvind Bjørnson har skrevet om norsk arbeiderbevegelse mellom 1906 og 1916 at den etablerte seg «som et sosialt fellesskap med en egen identitet forskjellig fra og ofte i skarp kontrast til normene i det etablerte samfunn».³⁸ Reformistiske sosialdemokrater av Alfred Eriksens type ble marginalisert eller utstøtt, sammen med mange kristen-sosialister. Utviklingen fortsatte på 1920-tallet, bl.a. i form av bevisste forsøk på å bygge opp en egen «arbeiderkultur» med egne institusjoner og organisasjoner. Dette virket naturligvis også som en sperre på tilslutning fra norske arbeideres side til organisasjoner som, om de ikke selv definerte seg som «borgerlige» og faktisk ofte inntok radikale standpunkter, likevel ble stemplet som «borgerlige» av arbeiderbeve-

gelsens ideologer.³⁹ Videre skapte det avstand at fredsbevegelsen så konsekvent gikk inn for voldgift ikke bare internasjonalt, men også i arbeidskonflikter.

Fra slutten av 1920-årene arbeidet fredsbevegelsen parallelt med deler av arbeiderbevegelsen for norsk avrustning. Man argumenterte særlig med at Norge ikke ville kunne forsvare seg effektivt mot nye stridsteknikker som luftbombardement av byer og bruk av giftgass mot sivile. De ideologiske sporene mellom de to bevegelsene ble mindre og mindre aktuelle utover 1930-tallet, da arbeiderbevegelsen gikk i klart reformistisk retning, og da det antifascistiske arbeidet ble stadig viktigere for begge. Men nettopp den fascistiske trusselen, den storpolitiske utviklingen og Folkeforbundets sammenbrudd som fredsbevarende system førte til at stadig flere både i fredsbevegelsen og arbeiderbevegelsen trakk konklusjonen at Norge måtte ha et militært forsvar. Det var en mager trøst for den minkede og radikaliserende fredsbevegelsen på slutten av 1930-tallet at den gjerne kunne samarbeide med den resten av rene antimilitarister og pasifister som var tilbake i arbeiderbevegelsen.

Noter

- 1 T. Sandstøl, *Avvæbningsspørsmålet og den socialistiske fredspolitik*, Stavanger 1915: 15
C. Bonnevie, *Folkefred* 1917: 10
- 2 Dette og neste sitat; protokoll fra LO-kongressen 1917: 196
- 3 Om fredsbevegelsens tidlige historie i Norge, se N.I. Agøy: «*Kampen mot verneetvangen*» *Militærnekterspørsmålet i Norge 1885-1922*, hovedfagsoppgave Os-

- lo 1987: kap. 3
- 4 Se Agøy 1987: 62, 103
 - 5 *Freds-Tidende* 1901: 31
 - 6 H. Koht, *Freds-tanken i Noregs-sogo*, Kristiania 1906: 148
 - 7 Sandstøl til Koht 1. januar 1891, sitert etter M. Nag, *I strid for fred. Tre kapitler av fredsbevegelsens pionértid*, Ås 1985: 61
 - 8 *Freds-Tidende* 1920: 65. De to første punktene i Monaco-resolusjonen lød: «1. Kongressen holder det for meget ønskeligt, at der blir tat skridt til at sikre fredsbevegelsen arbeiderbefolkningens aktive medarbeiderskap, for det første fordi disse klasser er stærkt interessert i fredsarbeidets fremgang, og for det andre fordi et forbund med arbeiderorganisasjonerne i høi grad vil styrke fredsforeningerne.
 2. Kongressen tilraader derfor fredsforeningerne i alle land at træde i samkvem med de faglige, politiske, kooperative og socialistiske arbeiderforeninger for at forvisse sig om hvorvidt og paa hvilken maade der kunne istandbringes en officiel forbindelse mellem dem»
 - 9 *Freds-Tidende* 1902: 81f
 - 10 Brev fra Sandstøl til Koht av 10. juni 1902, sitert etter Nag 1985: 71. Jfr. brev fra Sandstøl til Koht av 17. juni 1902: «Fredsföreningen bestaar af Folk af alle politiske Partier, og vort Maal er ikke Socialisme eller anden Slags Partipolitik, men at samle det hele Folk om Fredssagen, mod Krig.» Nag 1985: 72
 - 11 Brev fra Sandstøl til Koht av 5. august 1902, sitert etter Nag 1985: 73
 - 12 *Freds-Tidende* 1902: 88
 - 13 Nag 1985: 45f
 - 14 *Underofficersbladet* 1902: 138
 - 15 *Freds-Tidende* 1903: 65
 - 16 *Freds-Tidende* 1903: 91
 - 17 Se N.I. Agøy, *Regulating Conscientious Objection in Norway from the 1890s to 1922*, i *Peace and Change* 1/1990: 3-25, og Agøy 1987 om hvordan framveksten av sosialistisk militærnekting bidro til å blokkere arbeidet med å legalisere militærnekting i mange år
 - 18 *Syn og Segn* 1913: 294
 - 19 *Kirke og Kultur* 1914: 269, 272
 - 20 *Kirke og Kultur* 1913: 463
 - 21 Se H.S. Hiorth: *Forsvarets fiender og kravet til dets venner*, Trondhjem 1915: 4
 - 22 *Fredsbanneret* 4/1917
 - 23 Se til dette Kløvstad, i *Kirke og Kultur* 1914: 269. Jfr. Sandstøl 1915, bl.a. s. 9: «Tror socialisterne, at man vil skyde paa arbeiderne, saa maa de ogsaa antage, at arbeiderne funderer paa oprør mod statens lovlige orden, og det tyder just ikke paa megen fredsvenlighed»
 - 24 Se for eksempel Sandstøl, *Fredsbanneret* nr. 5, 1908: «Den eneste rette og retfærdige maade at modarbeide socialismen paa er at følge med tiden og virkelig i demokratisk aand at arbeide paa at lade arbeiderne vederfares ret og faa den betydning i samfundet, som dem tilkommer, give dem de samme rettigheder og muligheder som enhver anden.» Jfr. Collin, i *Kirke og Kultur* 1913: 468, 469: «Naar forsvarsnihilismen for øieblikket synes at ha medhold i vide kredse blant arbeidere, maa det for en del ialfald bero paa, at de for tiden er misfornøiet og skuffet, ikke mindst ved prisernes stigning. ... La ikke nogen indsamling ske til indtægt for vort forsvar, uten at en betydelig del avsættes til bedring av arbeidernes boligforhold. Ti paa arbeidernes kjærlighet til sine tusen hjem beror til syvende og sidst muligheten av vort lands forsvar.» Se også J. Johnson, i *Kirke og Kultur* 1914: 264. H. Seip framholdt i 1915 at man måtte «innføre «vidtgående sociale reformer (jeg er nødt til at bruke uttrykket, skjönt det synes at virke som en rød klut paa mange i disse dage)». Borgerne måtte være villige til å betale så store skatter at «det gjør betydelig skaar i deres eget materielle velvære» før de preker om fedrelandet. *Kirke og Kultur* 1915: 117
- Man kan likevel merke seg at Norges Fredsförening ikke ble like radikalisert før første verdenskrig som sin svenske søsterforening, Svenska Freds- och Skiljedomsföreningen, som i sitt program mellom 1910 og 1933 forkastet ikke bare militarismen, men også kapitalismen, imperialismen, monarkismen og stats-

- kirken, uten dog å godta sosialismen. Se K. Lindkvist *Mobilization Peaks and Declines of the Swedish Peace Movement*, i K. Kodama & U. Vesa (red.): *Towards a Comparative Analysis of Peace Movements*, Aldershot 1990: 147-167
- 25 *Fredsbanneret* 4/1907
- 26 Sandstøl 1915: 15f. Jfr. artikler av Sandstøl i *Fredsbanneret* 9/1907, 3/1908, 5/1908, 11/1910, 11/1911, 12/1911 1/1913, og 6/1913
- 27 *Fredsbanneret* 7-8/1912
- 28 Se til dette A. Egede-Nissen, *Et liv i strid*, Oslo 1945: 121f, 150-152 og *Fredsbanneret* 7-9/1913. Jfr. Egede-Nissen 1945: 119, 134, 267ff
- 29 *Fredsbanneret* 10/1911. Om soldatopp-tøyene se N.I. Agøy: *Militæretaten og «den indre fiende» fra 1905 til 1940 Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*, Oslo 1997: 57-62
- 30 Om omslaget i NSDUF og om den syndi-kalistiske, ungsosialistiske og anarko-syndikalistiske ideologien fram til 1922, se Agøy 1987: kap. 7
- 31 *Fredsbanneret* 4/1917. Jfr. Bonnevie i *Folkefred* 1917: 10, « Vi vet, at der er andre og gode fredsvenner end socialister-ne. Ja, vi vet at socialdemokratiet har forsømt store dele av fredsarbeidet, fordi det har manglet den fornødne kundskap og interesse for saken.
- Paa den anden side vet vi, at en freds-bevægelse som fornemt isolerer sig fra de socialistiske antimilitarister vil savne den fornødne glød og styrke.» Jfr. også *Folkefred* av G. Skodvin i *Folkefred* 1917: 46
- 32 *Folkefred* 1918: 71
- 33 Se for eksempel referatet fra Norges Fredsforenings landsmøte 1921 i *Folkefred* 1921: 25ff
- 34 *Verden Venter*, mai 1924
- 35 *Verden Venter*, mars 1931
- 36 *Verden Venter*, oktober 1925, jfr. *Verden Venter* oktober 1927
- 37 *Verden Venter*, mars 1931
- 38 Ø. Bjørnson, *På klassekampens grunn*, Oslo 1990: 323
- 39 Se f.eks. definisjonen i *Arbeidernes leksikon* bd. III, Oslo 1933: 248, «Fredsbevægelsen er fellesbetegnelsen på alle de strømninger innenfor de moderne kapitalistiske samfund som tilsikter å skape fred mellem folkene uten å angripe den kapitalistiske produktjonsordning»